

CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA CONSTRUCȚIILOR REFLEXIVE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Cipriana-Elena PEICA, Assistant Lecturer,
Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca

Abstract: *The Reflexive in Romanian knows a multitude of values, which creates multiple instances of ambiguity regarding its approach. For these reasons, the Reflexive is a grammatical problem not fully solved neither by traditional grammar, nor by the modern grammar, the theories are multiple, and therefore methods of analysis are varied and interesting. These are the main reasons that we decided to deal in this paper with the issue of reflexive constructions in Romanian. In this paper we will present the theoretical frame presenting the views of the author and the arguments on which they are grounded about the Reflexive, generally speaking, and about the Reflexive in Romanian, particularly speaking, because we want to shape an overall picture of the topics that we address it and, on the other hand, we want to present a method of interpretation for the Reflexive that we consider most appropriate, with least high degree of ambiguity.*

Keywords: *the Reflexive, traditional grammar, modern grammar, Romanian, reflexive constructions*

0. Introducere în tematică

Reflexivul în limba română cunoaște o multitudine de valori, ceea ce creează multiple situații de ambiguitate în ceea ce privește abordarea acestuia. Din aceste motive, reflexivul reprezintă o problemă gramaticală care nu este pe deplin rezolvată nici de către gramatica tradițională, nici de către cea modernă, teoriile fiind multiple, prin urmare și modalitățile de analiză fiind variate și interesante.

Acestea sunt principalele motive pentru care am decis ca în această lucrare să ne ocupăm de problematica *construcțiilor reflexive în limba română*, lucrare în care vom prezenta pe de o parte cadrul teoretic, oprindu-ne asupra părerilor autorilor și argumentelor pe care acestea sunt fundamentate, în ceea ce privește *pronumele reflexiv în limba română, diateza reflexivă și valențele reflexivului românesc*, din dorința de a contura un tablou de ansamblu al tematicii pe care am abordat-o, iar pe de altă parte vom prezenta modalitatea de interpretarea a acestor elemente care se caracterizează prin eterogenitate, *soluție* pe care o considerăm cea mai adecvată, cu gradul cel mai puțin ridicat de ambiguitate pentru teoria, dar mai ales pentru practica analizei gramaticale.

1. Scurt istoric

1.1. În gramaticile românești vechi, pronumele reflexive este tratat la capitolul dedicat pronumelui personal sau nu e tratat ca o altă categorie de pronume.

Astfel, în *Elementa linguae daco-romanae*¹, Samuil Micu și Gheorghe Șincai includ pronumele reflexive în categoria pronumelui personal și îi atribuie denumirea de pronume reciproc, precizând că acesta este folosit în limba latină în aceleași situații ca în limba latină și că formele de plural sunt omonime cu cele de singular (cf Micu, Șincai 1980: 151-153, 222).

Capitolul II din prima parte a cărții lui Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească* care a apărut în 1828 este dedicat pronumelui, iar între formele simple ale pronumelui personal sunt incluse și formele reflexivului: pentru acuzativ *pe sine, se* și pentru dativ forma *își* (cf Heliade Rădulescu 1828: 19-21).

Timotei Cipariu, autorul lucrării *Gramatec'a limbei române* care a apărut în două volume intitulate *Analitica* (1869) și *Sintetica* (1877), precizează în volumul al II-lea că formele *mi, ti, si*, forme de genitiv și de dativ neaccentuate se numesc și reflexive cu condiția ca subiectul să fie de aceeași persoană, iar verbele construite cu forme reflexive se numesc și acestea reflexive (cf Cipariu 1877: 166-168).

În *Gramatica română* din 1891, H. Tiktin introduce reflexivul în *Partea a II-a* intitulată *Morfologia* în capitolele *Pronumele personale*, *Conjugarea reflexivă* și *Pasivul*, precum și în *Partea a III-a* denumită *Sintaxa* în cadrul capitolelor *Atributul adjectival* și *Complementul verbului*. Și în această gramatică, pronumele reflexiv este inclus în clasa pronumelui personal (cf Tiktin: 70-71, 126-130).

Al. Philippide în *Gramatica elementară a limbii române* din 1897 nu precizează pronumele reflexiv în cadrul capitolului destinat pronumelui personal și nici în altă parte. Formele *sine, își, și, șie, se* sunt menționate, dar fără a se face precizări vizavi de denumirea sau de cazul acestora (cf Philippide 1897: 58, 241).

În 1914, în cadrul lucrării *Gramatica limbii române*, Ioan Slavici consemnează pronumele reflexiv ca o formă diferită de pronume personal, iar formele acestuia sunt ceea ce în gramatica de astăzi este înregistrat ca fiind adjective de întărire (cf Slavici 1914: 26-27).

August Scriban include în *Gramatica limbii românești (Morfologia) Pentru folosința tuturor* din 1925 pronumele reflexiv în clasa pronumelui personal (cf Scriban 1925: 79-86).

¹ Prima ediție care a apărut în anul 1780 la Viena a fost scrisă de S. Micu și doar revizuită și completată de Gh. Șincai, iar cea de-a doua ediție apărută în 1805 îl are ca autor pe Gh. Șincai.

1.2. În limba română actuală, așa cum este reflectat în gramatica școlară din ciclul preuniversitar (gramatică încă puternic ancorată în viziunea oferită de Gramatica Academiei din 1966), pronumele reflexiv este cel care „ține locul obiectului asupra căruia se exercită direct sau indirect acțiunea verbului și care e identic cu subiectul verbului” (GLR, vol. I 1966: 152), are forme proprii doar pentru persoana a III-a, pentru celelalte persoane acesta împrumutând formele pronumelui personal de dativ și acuzativ, are două cazuri, dativ și acuzativ, și ambele numere, singular și plural.

În *Gramatica limbii române*, GALR 2005, pronumele reflexiv apare în mai multe capitole care se referă la verb, la grupul verbal, la construcții sintactice, la numele predicativ, la complementul posesiv, la anaforă. Abordarea pronumelui reflexiv din noua gramatică este una modernă, în manieră transformativ-generativistă și care subliniază problema eterogenității reflexivului românesc (cf GALR, vol. I.: 223-226).

În ceea ce privește abordarea pronumelui reflexive în GALR 2005, observațiile noastre se vor opri aici, deoarece, fără a intra în detalii care nu constituie scopul acestei lucrări, dorim doar să precizăm că nu considerăm aplicabile nici în teoria și nici în practica analizei gramaticale (mai ales la nivel preuniversitar) noile teorii. Apreciem caracterul modern al acestora, dar ne permitem să le considerăm în multe locuri străine limbii noastre, iar, pe de altă parte, dacă oricum observațiile noastre vor arăta eterogenitatea problematicii în discuție, nu vedem utilitatea unei complicări terminologice de tipul: *clitic reflexiv sintactic*, *clitic reflexiv asintactic*, *clitic reflexiv nonsintactic* (cf GALR , vol. I: 231) .

2. Pronumele reflexiv vs pronume personal

În 1967, Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu în lucrarea *Structura morfologică a limbii române contemporane* (1967: 129) precizau că pronumele reflexiv este considerat de multe ori o categorie a pronumelui personal datorită asemănărilor formale și semantice.

În practica gramaticală a limbii române actuale, confuzia dintre pronumele reflexiv și cel personal are în continuare drept cauză identitatea formală a acestor două tipuri de pronume, de fapt a cliticelor, la persoana I și a II-a, singular și plural. Astfel, pronumele reflexiv are următoarele forme:

A. Forme accentuate:

- a. la DATIV: *sie, sieși, șie, șieși;*
- b. la ACUZATIV: *sine, sineși.*

B. Forme neaccentuate:

- a. la DATIV: *îmi, îți, își, ne vă , își;*

b. la ACUZATIV: *îmi, îți, își, ne vă se*;
dintre care forme proprii *neaccentuate* sunt:

a. la DATIV: *își, și, și-, -și, -și-*;

b. la ACUZATIV: *se, se-, -se, s-, -s.*

După cum am menționat, celelalte forme ale pronumelui reflexiv sunt **împumutate** din paradigma pronumelui personal:

a. la DATIV: *îmi, îți, își, ne, vă*;

b. la ACUZATIV: *îmi, îți, își, ne, vă.*

Cu alte cuvinte, pronumele reflexiv are aceleași forme cu pronumele personal neaccentuat, la aceleași cazuri și aceleași numere, respectivele forme putând fi reflexive sau personale. În această situație, necesitatea unor criterii de diferențiere este evidentă. G.G. Neamțu propune două criterii de diferențiere a acestor pronume, criterii pe care le considerăm deosebit de utile în practica analizei gramaticale, deoarece surprind esența teoriei și oferă instrumente de *diagnosticare* imediată. Astfel, „dacă pronumele dat are aceeași persoană (și același număr) cu verbul, este reflexiv, dacă are altă persoană decât verbul, este personal. (Excepții nu există)”, primul criteriu, iar *criteriul suplimentar* prevede trecerea verbului și a pronumelui la persoana a III-a, iar dacă acolo apare *își* sau *se*, pronumele este reflexive și invers (cf Neamțu 2014: 106).

La persoana a III-a reflexivul nu se confundă cu pronumele personal, deoarece formele celor două tipuri de pronume diferă. Pronumele personal are la persoana a III-a singular și plural, formele:

a. la DATIV: *îi, i, -i, i-, -i-, le, le-, -le, -le-, li*;

b. la ACUZATIV: *îl, -l, l-, -l-, o, -o, o-, -o-, îi, -i, i-, -i-, le, le-, -le, -le-,*

iar pronumele reflexiv:

a. la DATIV: *își, și, și-, -și, -și-*;

b. la ACUZATIV: *se, se-, -se, s-, -s.*

O confuzie la nivelul cazurilor ar putea apărea la persoana I, plural, unde formele *ne* și *vă* sunt atât forme pentru dativ, cât și pentru acuzativ. În exemplele:

Ne-am gândit la voi. (Ac) – V-ați gândit la noi. (Ac)

Ne-am amintit de voi. (D) – V-ați amintit de noi. (D)

distincția causală se poate realiza fie prin trecerea la persoana a III-a (*ne-am gândit/s-au gândit*, respectiv *ne-am amintit/și-au amintit*), fie prin trecerea la singular a oricărei persoane (*m-am gândit*, respectiv *și-a amintit*) (cf Neamțu 2014: 106).

În situația verbelor și expresiilor unipersonale de tipul: *îmi place, îmi convine, îmi trebuie, îmi e dor*, pronumele care le însoțesc sunt personale, nu reflexive, dovadă în acest sens fiind, pe baza celor mai sus menționate, trecerea acestor

pronume la persoana a III-a, singular (*le place, le convine, le trebuie, le este dor*) (cf Neamțu 2014: 106-107).

În legătură cu identitate persoanei și a numărului dintre verb și pronume, aceasta nu se datorează *acordului*, deoarece pronumele nu se acordă cu nicio parte de vorbire. Identitatea se datorează *acordului sintagmatic* în persoană și număr al verbului-predicat cu subiectul, precum și faptului că este obligatorie identitatea în persoană și număr a pronumelui reflexiv cu subiectul ca urmare a *coreferențialității* lor (cf Neamțu 2014: 107).

Deși pronumele reflexiv are aceeași persoană atât cu subiectul, cât și cu predicatul, autorul citat consideră că este recomandabilă centrarea atenției asupra verbului, deoarece subiectul în limba română poate fi inclus sau subînțeles, adică poate fi exprimat sau neexprimat.

În situația formelor verbale nepersonale (ne referim la infinitiv și gerunziu) care nu realizează opoziții de persoană și de număr marcate desinențial, calitatea de reflexiv a pronumelui nu se poate valida prin identitatea de persoană cu verbul, dar, având în vedere faptul că verbele la infinitiv sau gerunziu trimit întotdeauna la un subiect exprimat sau neexprimat, care poate fi același cu al verbului la mod personal sau diferit de al acestuia, stabilirea calității pronumelui se bazează pe identitatea/nonidentitatea de persoană și număr a pronumelui cu subiectul verbului personal sau nepersonal (cf Neamțu 2014: 108-109).

În ceea ce privește statutul pronumelui în gruparea *a putea + verb la infinitiv* (fără *a*): *a se putea baza, a se putea descurca, a se putea duce, a se putea gândi, a se putea învăța, a se putea mișca, a-și putea da seama, a-și putea aminti* etc., acesta este un **pronume reflexiv** ce aparține verbului la infinitiv (fără *a*), fapt ce se poate dovedi fie prin transformarea infinitivului în conjunctiv, fie prin utilizarea infinitivului cu *a* (cf Neamțu 2014: 109-110).

*

O concluzie preliminară este aceea că, din punct de vedere formal, deosebirea pronumelui reflexiv de cel personal nu pune probleme deosebite. Nu același lucru îl putem spune despre identificarea/interpretarea corectă a rolului gramatical pe care îl au aceste pronume în diferite contexte, cu alte cuvinte când sunt ele *pronume* și, prin urmare, își asumă un rol sintactic și când sunt *morfeme*, neavând rol sintactic, fiind *semne gramaticale specializate* ale diatezei reflexive. Acestea vor fi cele două mari probleme pe care le vom detalia în continuare.

3. Pronumele reflexiv și diateza reflexivă

Diateza în sine este o categorie gramaticală controversată atât în ceea ce privește definirea, cât și în ceea ce privește situarea acesteia în cadrul gramaticii, unii autori considerând că locul ei ar fi la nivelul morfologiei, iar alții argumentând că ea ar fi o categorie sintactică. Opiniile și argumentele merg până în punctul în care unii autori o consideră a fi contestabilă în totalitate, inexistentă.

Diateza reflexivă reprezintă o problemă controversată a gramaticii limbii române după cum reiese din eterogenitatea opiniilor în ceea ce privește verbele însoțite de pronume reflexive. Diversitatea opiniilor legate de acest subiect are consecințe care se reflectă în numeroasele dificultăți și confuzii care se regăsesc atât în teoria gramaticală, cât mai ales în practica analizei gramaticale.

Având în vedere faptul că acest caracter controversat al diatezei provine chiar de la modul în care această *categorie gramaticală* este interpretată², vom prezenta în cele ce urmează câteva dintre opiniile pe care le considerăm avizate în acest sens.

Gramatica limbii române din 1954 înregistrează pentru prima dată categoria gramaticală a diatezei și o definește ca fiind cea care „marchează raporturile dintre subiect și complement direct, exprimate prin forme verbale.” (GLR, vol. I 1954: 243)

Gramatica limbii române, vol. I, ediția 1966, definește diateza ca fiind „forma pe care o îmbracă verbul pentru a arăta în ce raport se află acțiunea pe care o exprimă cu autorul acestei acțiuni” (GLR, vol I, 1966: 298). Diateza exprimă raportul dintre acțiune și autorul ei. Diateza activă arată că acțiunea este făcută de subiectul gramatical, diateza pasivă arată că acțiunea e făcută de subiectul logic (complementul de agent) și este suferită de subiectul gramatical, iar diateza reflexivă este *mai puțin constituită, mai puțin precizată*, deoarece verbele construite cu pronume reflexive sunt adesea de fapt active, dar se caracterizează prin faptul că acțiunea îndeplinită de subiectul gramatical se răsfrânge tot asupra lui sau sunt pasive (cf GLR, vol I, 1966: 40). „Valorile

² „Considerând *diateza* o categorie gramaticală specifică flexiunii verbale, diversele gramatici românești - tratate și manuale școlare – menționează trei diateze (sau *forme de conjugare*): *activă, pasivă și reflexivă*, distincție bazată, cel puțin până la un moment dat, pe diferențele de expresie, înțelegând în mod rudimentar: *pasivul* e caracterizat prin forma compuse, realizate din *a fi* și participiu, *reflexivul* e caracterizat prin prezența pronumelui reflexiv; în celelalte cazuri, avem de-a face cu diateza *activă*. Deși distincțiile au în vedere expresia, definițiile sunt strict semantice (...) Definițiile formulate în acest sens nu acoperă decât insuficient și incomplet realitatea lingvistică.” Ion Coteanu (coord), *Limba română contemporană*, vol. I, București, Editura didactică și pedagogică, 1974, p. 199.

proprii diatezei reflexive exprimă interesarea la acțiune a subiectului gramatical” (GLR, vol. I: 40).

Al. Graur definește diateza ca fiind „dispoziția verbului, marcând răsfrângerea acțiunii asupra obiectului, lipsa obiectului, lipsa subiectului, identitatea subiectului cu obiectul” (Graur 1969: 19). În lumina acestei definiții, conform autorului, diatezele sunt următoarele: „1. *activul* (tranzitiv, intransitiv, absolut), la care trebuie să introducem ca subdiviziune *dinamicul*; 2. *pasivul*, 3. *impersonalul*; apoi 4. *obiectivul* și 5. *reciprocul* (pentru că țin și de activ și de pasiv, deci sunt în opoziție și cu unul și cu celălalt) și 6. *eventivul* (pentru că ține și de ctiv și de impersonal) (...) Reflexivul ar putea fi caracterizat prin interesul subiectului la îndeplinirea acțiunii dacă nu ne-ar contrazice pasivul și impersonalul.” (Graur 1969: 22)

Gramatica Academiei, vol. I, ediția 1966, abordează, cum e firesc, problema reflexivului și în capitolul dedicat diatezei reflexive, diateză care se caracterizează prin faptul că verbul conjugat după conjugarea diatezei active este întotdeauna însoțit de pronumele reflexiv în acuzativ sau în dativ. În cadrul diatezei active intră numai vebele care sunt însoțite de pronume reflexive, pronume care nu pot fi înlocuite cu pronume personale sau cu substantive în același caz, situație în care pronumele reflexive devin mărci morfologice ale diatezei reflexive (cf. GLR, vol I, 1966: 209).

După cum se poate observa, *Gramatica Academiei*, vol. I, ediția 1966, nu abordează problematica aspectelor, nici cea a valorilor reflexivului românesc, în ceea ce privește diateza reflexivă subliniază doar că un număr restrâns dintre verbele care sunt însoțite de pronume reflexiv au „conținut specific, distinct” de al celorlalte diateze, motiv pentru care „puține pot constitui o diateză aparte” (GLR, vol. I 1966: 208-210), dar faptul că încadrează în mod diferit grupurile formate din reflexiv și verb reprezintă o noutate față de clasificările stric semnatare de până atunci.

Astfel, *Gramatica limbii române*, ediția din 1966 (vol. I, p. 208-212) distinge trei diateze, dar include în cadrul diatezei active și construcțiile cu pronume reflexiv care admit substituția cu pronume personal, cu alte cuvinte acele construcții în care pronumele reflexive în cauză sunt independente atât din punct de vedere sintactic, cât și din punct de vedere semantic. Pe de altă parte anumite construcții cu pronume reflexiv, de tipul *Legea se votează*, sunt incluse în cadrul diatezei pasive, la diateza reflexivă fiind incluse grupările *pronume reflexiv + verb*, în care pronumele nu poate fi substituit și care au sens dinamic (*a se gândi*, *a râde* etc), precum și cele care au valoare impersonală (*se merge*).

Se poate observa lipsa de omogenitate și chiar de consistență a diatezei reflexive și a celei pasive realizată prin gruparea *pronume reflexiv + verb*,

deoarece în privința diatezei reflexive primează criteriul semantic, iar în privința diatezei reflexive particularitățile de expresie sunt cele care contează mai mult. Pe de altă parte, gruparea *pronume reflexiv + verb* poate exprima și sensul pasiv. Două dintre lucrările care completează tabloul valorilor acestei diateze (*apud* Coteanu, vol. I 1974: p. 199) sunt *Gramatica limbii române* a lui H. Tiktin și *Les verbes réfléchis en roumain* a lui Al. Graur. Astfel, în acest sens H. Tiktin (1945: 129) afirma că, în limba română, construcția cu reflexivul reprezintă modalitatea firească de exprimare a pasivului, construcția cu *a fi* fiind rezultatul unor imitații străine, iar în studiul *Les verbes réfléchis en roumain*, Al. Graur (1938: 42-89) evidențiază numeroase valori diferite – *pasiv, reciproc, impersonal* etc. - realizate prin gruparea *pronume reflexiv + verb*, adică prin ceea ce se consideră *diateza reflexivă*.

Se poate observa din cele prezentate până acum faptul că autorii și gramaticile menționate situează problema diatezei la nivel morfologic, o categorie gramaticală specifică morfologiei. În acest sens, Valeria Guțu Romalo subliniază că majoritatea cercetătorilor recunosc existența în limba română a categoriei de diateză și situarea acesteia în cadrul morfologiei (*cf* Guțu Romalo, în Coteanu 1985: 228).

În 1954, Sorin Stati analizează într-un mod diferit diateza reflexivă, de fapt contestă existența acesteia în situațiile în care pronumele reflexiv nu poate fi înlocuit cu un pronume personal și în care gruparea exprimă participarea intensă a subiectului la realizarea acțiunii, susținând că în aceste situații există o diateză medie sau dinamică (*cf* Stati 1954: 135-146).

G.G. Neamțu atrage atenția asupra faptului că acest criteriu al participării intense la acțiune care vizează reflexivul dinamic, nu face cu nimic mai clare lucrurile, deoarece participarea intensă nu este măsurabilă „fiind un concept de o inconsistență evidentă și de aceea prea puțin operant.” (Neamțu 2014: 115)

Pe lângă statutul de categorie morfologică, există cercetători care consideră că diateza reflexivă este un fenomen sintactic. Dintre aceștia îi amintim³ pe Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu în lucrarea *Structura morfologică a limbii române* (1967), Em. Vasiliu și colaboratorii în lucrarea „Sintaxa transformățională a limbii române” (1969), Gabriela Pană Dindelegan în lucrarea „Tranzitivitate și diateză” (1974), Dumitru Irimia în lucrarea „Gramatica limbii române” (1997).

³ Problematika aceasta necesită o abordare detaliată și separată. Din motive care țin de necesitatea limitării articolului la un anumit număr de pagini, ne luăm libertatea de a avea în vedere acest subiect pentru un alt articol.

Gramatica Academiei din 2005 (GALR) exclude diateza reflexivă din cadrul diatezelor, considerând că în limba română putem vorbi doar de diateză activă și de diateză pasivă, mai ales din cauza eterogenității sintactice a reflexivului românesc, considerându-se că niciuna dintre valențele acestuia nu are elementele necesare pentru a individualiza diateza (GALR, vol. I 2005: 481-483)

*

În cadrul acestei secțiuni, prin cele expuse, ne-am propus să ilustrăm faptul că *diateza*, în general, este o categorie gramaticală controversată, atât în ceea ce privește definirea, cât și în ceea ce privește situarea/statutul/existența acesteia în cadrul gramaticilor și a lucrărilor de specialitate, dar și faptul că *diateza reflexivă*, în special, a reprezentat și reprezintă o problemă controversată a gramaticii limbii române după cum reiese chiar din eterogenitatea opiniilor în ceea ce privește verbele însoțite de pronume reflexive.

Am prezentat opiniile pe care le-am considerăm avizate în ceea ce privește interpretarea diatezei reflexive, atât pentru a realiza o imagine de ansamblu a problematicii în discuție, cât și pentru a putea crea cadrul necesar prezentării propriei opinii vizavi de acestea.

Astfel, din punctul nostru de vedere, deși avem obiecții legate de argumentele aduse, obiecții pe care nu le vom prezenta aici din considerente obiective⁴, considerăm adecvată restrângerea pe care o face GALR 2005 a numărului de diateze din limba română la două, și anume la diateza activă și diateza pasivă. Câteva dintre motivele pe care ne bazăm această afirmație sunt următoarele: diateza reflexivă este o categorie inconsistentă, a cărei definiție se bazează, într-o prea mare măsură pe lautura semantică, pe sensul lexical al cuvintelor, ceea ce are ca efecte pe lângă numărul mare de interpretări, chiar încadrarea reflexivului pasiv la diateza pasivă și nu la cea reflexivă. Pe de altă parte, în numeroase situații gruparea *verb + pronume reflexiv* are evident caracter sintactic (pe care îl vom ilustra în secțiunea următoare), iar în alte situații, cum ar fi cele ale construcțiilor impersonale, raportul pe care diateza îl cere, prin chiar definiția sa, între subiect și acțiune nu poate fi determinat. În plus, atunci când sunt considerate morfeme, reflexivele sunt analizate gramatical tot ca pronume, dar pronume care au formă, caz, persoană, număr, dar nu au funcție sintactică, ceea ce este cel puțin nefiresc: pronume fără funcție sintactică... ?!

Prin urmare, considerăm că pronumele reflexiv românesc ar trebui să fie considerat în toate situațiile pronume, verbele pe care le însoțește să fie

⁴ Din motive care țin de necesitatea limitării articolului la un anumit număr de pagini, ne luăm libertatea de a avea în vedere acest subiect pentru un alt articol.

încadrate diatezei active, iar, din punct de vedere sintactic, reflexivul să aibă funcțiile sintactice corespunzătoare, adică, fie complement direct în acuzativ, fie complement indirect în dativ, fie atribut pronominal datival. O atare soluție considerăm că ar satisface cerințele impuse de o analiză gramaticală unitară și coerentă, în plus, și-ar reflecta utilitatea mai ales în teoria și practica școlară. În cele ce urmează ne propunem să argumentăm sustenabilitatea acestor afirmații.

4. Reflexivul – pronume sau morfem? Valențe sintactice

După cum subliniam, rolul gramatical pe care reflexivul îl îndeplinește, adică cel de *pronume* sau cel de *morfem* are consecințe în ceea ce privește autonomia sintactică a acestora. Astfel, în situația în care sunt pronume, reflexivele au funcție sintactică de sine stătătoare, în timp ce ca morfeme acestea nu au funcție sintactică.

Mai întâi vom preciza câteva opinii relevante pentru acest subiect, după care vom ilustra valențele sintactice ale reflexivului românesc.

Valeria Guțu Romalo precizează că în limba română pronumele reflexiv are funcții diferite și poate avea următoarele *valori* (cf. Guțu Romalo, în Coteanu 1985: 228-229):

- a) **pronume** atunci când poate fi înlocuit printr-un pronume personal în acuzativ sau dativ (*El se dezbracă/El îi dezbracă*) și când poate fi înlocuit printr-un pronume sau substantiv în nominativ (*Se călătorește cu trenul / Elevul călătorește cu trenul / El călătorește cu trenul*)
- b) **afix dependent (reflexiv pasiv)**: *Norma se stabilizește/Norma o stabilesc legile.*
- c) **afix dependent (reflexiv obligatoriu)** nefiind posibilă substituția cu pronume personal în expansii ca: *a se căi, a-și bate joc.*
- d) **afix dependent (reflexiv dinamic)** când exprimă un plus de interes față de realizarea acțiunii: *El se roagă.*

G. G. Neamțu precizează că reflexivele nu au sens lexical propriu-zis, apariția lor e condiționată de prezența verbului, motive pentru care statutul lor morfosintactic este determinat de conținutul lexico-gramatical al verbului. Pe această bază, sunt clasificate următoarele tipuri de reflexiv: *reflexive obiectiv* (*a se spăla, a se îmbrăca* etc.), *reflexiv posesiv* (*a-și aștepta, a-și certa* etc.), *reflexiv reciproc* (*a se certa, a se urî* etc.), *reflexiv dinamic* (*a se gândi, a-și imagina* etc.), *reflexiv pasiv* (*se votează de cineva..., se învață de către...* etc.), *reflexivul impersonal* (*se cade, se cuvine* etc.), *reflexivul eventiv* (*a se îmbogăți, a se zice* etc.) (cf. Neamțu 2014: 111).

Interpretarea gramaticală a acestor concepte nu este una unitară, nu există o soluție unanim acceptată de către specialiștii în domeniu, ceea ce are repercusiuni evidente și în teoria și practica gramaticală preuniversitară, unde, în cadrul anumitor manuale alternative⁵, se optează pentru patru diateze activă, pasivă, reflexivă și activ pronominală. Diateza *activă pronominală* este o eroare care are drept prim efect încălcarea definiției diatezei reflexive și drept urmare neincluderea verbelor însoțite de pronume reflexiv intrinsec în cadrul acestei diateze, motiv pentru care considerăm, de exemplu, că definiția din manualul de clasa a VII-a elaborat de Anca Șerban și Sergiu Șerban este neacceptabilă: „Verbele la diateza reflexivă arată că subiectul gramatical face acțiunea. Participarea sa este intensă și, uneori, acțiunea se răsfrânge asupra celui care o face.” (!?)

În ceea ce privește interpretarea gramaticală a pronumelor reflexive, **există trei direcții** (cf Neamțu 2014: 112-114). Conform **primei direcții** (Toșa 1983: 193-1999), toate pronumele reflexive în dativ și acuzativ sunt considerate morfeme ale diatezei reflexive, diateza reflexivă e considerată categorie gramaticală, iar reflexivele intră în structura acestei categorii gramaticale cu realizare analitică. Potrivit celei de-a **doua direcții** (Drașoveanu 1997: 60) care se bazează pe principiul unicității funcțiilor în subordonare, toate reflexivele în dativ și acuzativ sunt pronume reflexive propriu-zise. Conform celei de-a **treia direcții**, majoritară de altfel, în funcție de sensurile gramaticale dezvoltate de grupările *reflexiv + verb* în unele situații reflexivele sunt tratate ca pronume, iar în altele ca morfeme. Când formele *își, și, și-, -și, -și-, se, se-, -se, s-, -s* stau pe lângă verbe reflexive, dinamice, eventive, impersonale și pasive, acestea devin mărci ale diatezei reflexive, devin semne, motiv pentru care își pierd rolul sintactic, iar atunci când stau pe lângă verbe pronominale obiective și reciproce aceste își păstrează calitatea de pronume.

Această ultimă interpretare o regăsim inclusiv în manualele școlare. Reflexivele nu sunt tratate diferențiat în funcție de sensurile gramaticale dezvoltate de grupările *reflexiv + verb*, astfel în unele situații reflexivele sunt tratate ca pronume, iar în altele ca morfeme: „(a) ca sintagme propriu-zise, reflexive pronume reflexive în acuzativ (dativ) cu funcția de complement direct (indirect, atribut) și verb la diateza activă (= diateza activă pronominală); (b) ca verbe la diateza reflexivă (cu realizare analitică), pronumele reflexiv fiind morfemul, semnul gramatical al diatezei reflexive, omonim cu pronumele reflexiv.” (Neamțu 2014: 113-114). Faptul că pronumele este reflexiv, iar verbul

⁵ Anca Șerban, Sergiu Șerban, *Limba română. Manual pentru clasa a 7-a*, Ministerul Educației Naționale, Editura All, București, 1999, p. 79.

este la diateza activă se pune în evidență prin înlocuirea respectivului pronume cu un pronume personal forma neaccentuată sau un substantiv în același caz, adică prin posibilitatea verbului de a apărea și fără reflexiv (cf Neamțu 2014: 113-114).

Exemplu:

M-am spălat pe față./ *Te*-am spălat pe față./ *L*-am spălat pe față./ *Ne*-am spălat pe față./ *V*-am spălat pe față./ *I*-am spălat pe față.

Se spală.- *Îl* spală.

Îți amintești. – *Îți* amintesc.

În aceste situații pronumele este reflexiv, verbul este la diateza activă, iar pronumele are în fiecare situație funcție sintactică.

În lucrarea *Gramatica pentru toți*, ediția revăzută și adăugită din 1997, Mioara Avram precizează că formele neaccentuate ale pronumelui reflexiv pot fi folosite cu valoare posesivă și realizează **dativul posesiv**: *Mi*-am curățat *pantofii* (cf Avram: 168).

În privința modului de exprimare a dativului posesiv există diferențe între limbi în ceea ce privește atât modul de realizare, cât și modul de exprimare al acestuia. Astfel, relația de posesie exprimată poate fi alienabilă și/sau inalienabilă. În timp ce în cadrul posesiei inalienabile între posesor și obiect legătura este absolut necesară, posesia alienabilă este o relație în cadrul căreia obiectul posedat este exterior posesorului.

Tot prin înlocuire cu un pronume personal în genitiv sau cu un adjectiv pronominal posesiv se demonstrează și se certifică calitatea de pronume e reflexivului în dativ posesiv:

Își așteaptă copiii. – *Îi* așteaptă pe copiii *săi*.

sau prin dublare, deși comportă un anumit grad de artificialitate, deoarece identitatea de persoană a reflexivului și a dublantului este obligatorie (cf Neamțu 2014: 114).

Îmi cumpăr o carte. – *Mie* îmi cumpăr o carte.

În situațiile specifice de dativ posesiv, pronumele este reflexiv, verbul este la diateza activă, iar pronumele are în fiecare situație funcție sintactică de atribut pronominal datival. În funcție de situarea acestui pronume în proximitatea unui substantival sau unui verbal, dativul posesiv este adverbial: *Își* așteaptă copiii sau adnominal: Copiii-*și* sunt foarte cuminți.

În concluzie, pronumele reflexiv este morfem atunci când marchează diateza reflexivă, în toate celelalte situații ilustrate el este un pronume cu toatetributele aferente și, în funcție de context, poate îndeplini trei funcții sintactice: complement direct, complement indirect, atribut pronominal datival.

În lucrarea aceasta ne-am oprit asupra *construcțiilor reflexive în limba română*, prezentând un scurt istoric al acestei problematice, cadul teoretic prin prezentarea părerilor autorilor și argumentelor pe care acestea sunt fundamentate, în ceea ce privește *pronumele reflexiv în limba română, diateza reflexivă și valențele reflexivului românesc*.

Concluziile noastre punctuale sunt următoarele:

- a. din punct de vedere formal, deosebirea pronumelui reflexiv de cel personal nu pune probleme deosebite;
- b. identificarea/interpretarea corectă a rolului gramatical pe care îl au aceste pronume în diferite contexte, cu alte cuvinte când sunt ele *pronume* și, prin urmare, își asumă un rol sintactic și când sunt *morfeme*, neavând rol sintactic, fiind *semne gramaticale specializate* ale diatezei reflexive reprezintă o situație problematică;
- c. *diateza*, în general, este o categorie gramaticală controversată, atât în ceea ce privește definirea, cât și în ceea ce privește situarea/statutul/existența acesteia în cadrul gramaticilor și a lucrărilor de specialitate;
- d. *diateza reflexivă*, în special, a reprezentat și reprezintă o problemă controversată a gramaticii limbii române după cum reiese chiar din eterogenitatea opiniilor în ceea ce privește verbele însoțite de pronume reflexive;
- e. considerăm adecvată restrângerea pe care o face GALR 2005 a numărului de diateze din limba română la două, și anume la diateza activă și diateza pasivă din următoarele motive:
 - diateza reflexivă este o categorie inconsistentă, a cărei definire se bazează, într-o prea mare măsură pe lautura semantică, pe sensul lexical al cuvintelor, ceea ce are ca efecte pe lângă numărul mare de interpretări, chiar încadrarea reflexivului pasiv la diateza pasivă și nu la cea reflexivă;
 - în numeroase situații gruparea *verb + pronume reflexiv* are evident caracter sintactic, iar în alte situații, cum ar fi cele ale construcțiilor impersonale, raportul pe care diateza îl cere, prin chiar definiția sa, între subiect și acțiune nu poate fi determinat;
 - atunci când sunt considerate morfeme, reflexivele sunt analizate gramatical tot ca pronume, dar pronume care au formă, caz, persoană, număr, dar nu au funcție sintactică, ceea ce este cel puțin nefiresc: pronume fără funcție sintactică... ?!

Din aceste considerente susținem că pronumele reflexiv românesc ar trebui să fie considerat în toate situațiile pronume, verbele pe care le însoțește să fie

încadrate diatezei active, iar, din punct de vedere sintactic, reflexivul să aibă funcțiile sintactice corespunzătoare, adică, fie complement direct în acuzativ, fie complement indirect în dativ, fie atribut pronominal datival. O atare soluție considerăm că ar satisface cerințele impuse de o analiză gramaticală unitară și coerentă, în plus, și-ar reflecta utilitatea mai ales în teoria și practica școlară.

Bibliografie:

Avram 1997 – Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București.

Avram 2007 – Mioara Avram, *Studii de sintaxă a limbii române*, Editura Academiei Române, București.

Cipariu 1869, 1877 - Timotei Cipariu, *Gramatec'a limbei române, Partea I. Analitica, Partea I. Sintetica*, cu spesele Societății Academice Române, București.

Coteanu (coord.) 1974 – Ion Coteanu, Georgeta Ciompec, Constantin Dominte, Narcisa Forăscu, Valeria Guțu Romalo, Emanuel Vasiliu, *Limba română contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

GALR 2005 - *Gramatica limbii române, Cuvântul*, vol. I, Editura Academiei Române, București.

GLR 1966 - *Gramatica limbii române*, vol. I, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Academiei, București.

Graur 1938 - Alexandru Graur, „Les verbes réfléchis en roumain”, *BL*, VI, p. 42-89.

Guțu Romalo 1973 – Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Heliade Rădulescu 1828 - Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo, Editura Eminescu, București.

Iordan, Guțu Romalo, Niculescu 1967 – Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Editura Științifică, București.

Irimia 2008 – Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Ediția a III-a revăzută, Editura Polirom, Iași.

Micu, Șincai 1980 - S. Micu, Gh. Șincai, *Elementa linguae daco-romanae* (1980), pt ed.1780 – cap. IX, *Despre pronume* p. 37-43, pentru ed. 1805 – *idem*, p. 151-153.

Neamțu 2014 - G. G. Neamțu, *Teoria și practica analizei gramaticale, Distincții și ... distincții*, Editura Paralalela 45, Pitești.

Philippide 1897 - Al. Philippide, *Gramatica elementară a limbii române*, Editura Librăriei ISR Kuppermann, Iași.

Scriban 1925 - August Scriban, *Gramatica limbii românești. Morfologia. Pentru folosința tuturor*, edițiunea I, Institutu de Arte Grafice „Viața românească” S.A., Iași.

Slavici 1914 - Ioan Slavici, *Gramatica limbii române, Partea I, Etimologia*, Editura Minerva, București.

Stati 1954 - Sorin Stati, „Verbele reflexive construite cu dativul”, în *S.C.L.V.*, p.135-146.

Stati 1958 - Sorin Stati, „Problema diatezelor”, în *L.R.*, nr. 2/158, p. 39-45.

Șerban, Șerban 1999 - Anca Șerban, Sergiu Șerban, *Limba română. Manual pentru clasa a 7-a*, Ministerul Educației Naționale, Editura All, București.